

Драган НОВАКОВИЋ*

ПОЛОЖАЈ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ЗА ВРЕМЕ АУСТРОУГАРСКЕ ОКУПАЦИЈЕ

Апстракт: Извојевана победа у борби за црквену и школску аутономију пробудула је енергију српског народа у Босни и Херцеговини, који је одважно ступио на историјску сцену и сународницима послао јасну поруку да је политички сазрео и да се на њега може рачунати приликом реализовања пројекта о националном уједињењу. Настојећи да амортизује и отупи оштрицу народног отпора и спречи евентуалне негативне реакције међународне јавности због тешког положаја Срба, донета је одлука, да се после деценијских преговора, усвоји Уредба о аутономији којом је испоштована већина захтева народних представника и јерархије. Актом о аутономији створени су услови да се анаксија изврши са мање последица и у бољим условима почну припреме за велики светски сукоб и планирани обрачун са Србијом.

Увод

Намеру Русије да самостално и у своју корист реши “источно питање” стварајући у Сан Стефану велику Бугарску, осујетиле су велике силе кроз више одлука донетих на Берлинском конгресу 1878. године. Исцртавајући нове границе на Балкану, Аустро-Угарској је, сагласно члану XXV Берлинског конгреса и у складу са Аустријско-турском конвенцијом од 29. априла 1879. године, дозвољено да окупира Босну и Херцеговину.¹ Одлуке великих сила довеле су до незадовољства српског на-

* Аутор је научни сарадник, Министарство вера, Београд.

¹ “Једна од најсудбоносијих одлука Берлинског конгреса било је одобрење Аустро-Угарској да окупира Босну и Херцеговину. На предлог британског премијера Дизраелија, уз безнадежно опирање Турске, ова одлука је донета онако како је у Бечу припремано током ове три године источне кризе”, Ч. Попов, *Србија у источној кризи*

рода, који се тешко мирио са чињеницом да је једног окупатора заменио други и да се морају одложити планови о националном уједињењу.² Војно запоседање Новопазарског санџака, као дела ранијег Босанског вилајета, Аустро-Угарска је учинила “с јасном намером да раставља Србију од Црне Горе и да тим поседом отвори себи даљи пут према Солуну.”³

Знајући сложеност прилика у Босни и Херцеговини и повезаност верског и националног код Срба и муслимана, аустријски цар Фрањо Јосиф издао је 25. јула прокламацију за народ у којој је истакнуто и следеће: “Наше оружје штитит ће свакога, а неће тлачити никога. Заповиједа свијетли Цар и Краљ, да сви синови ове земље имају уживати једнако право по закону; да сваколици имају штићени бити гледе свога живота, гледе своје вјере и гледе добра и иметка свога. Ваши закони и уредбе неће се самовољно укидати и штедит ће вам се светиње и обичаји ваши”.⁴ Чланом два Конвенције, потписане између Аустро-Угарске и Турске, “осигурава се онима који живе или се баве у Босни и Херцеговини, слобода и спољни обреди свих постојећих вера”.⁵ Загарантована права била су само форма, јер је окупатор одмах разрадио свеобухватну стратегију и преузео више различитих мера и поступака ради трајног везивања БиХ за двојну монархију и стварања услова да се у погодним историјским околностима, као крајњи циљ, изврши анексија.⁶

Конвенција са Васељенском патријаршијом

Окупацију Босне и Херцеговине Српска православна црква дочекала је под окриљем Васељенске патријаршије, чију јурисдикцију је прихватила после укидања обновљене Пећке Патријаршије 1766. године. Новом господару није одговарало успостављено канонско јединство, а посебно утврђено право султана да именује и потврђује избор митрополита.⁷ Ради одвајања цркве у БиХ од свог духовног центра у Цариграду,

¹ 1875-1878, Историја српског народа, пета књига, први том, Српска књижевна задруга, Београд 1994, стр. 414.

² Видети, М. Екмечић, *Друштво, привреда и социјални немири у Босни и Херцеговини*, Историја српског народа, шеста књига, први том, 1994.

³ В. Ћоровић, *Историја Срба*, трећа књига, Београд 1989, стр. 144.

⁴ В. Скарић, *Верско-просветна борба православних Срба*, “Босна и Херцеговина под аустро-угарском управом”, Београд 1935, стр. 33.

⁵ Исто, страна 33-34.

⁶ Првих година окупације створена је царинска унија између Аустро-Угарске и БиХ, извршен попис становништва и уведена редовна војна обавеза.

⁷ Тешке унутрашње прилике, сталне борбе хришћанских народа и притисак великих сила допринели су да током XIX века Порта предузме неке мере ради побољшања положаја православне цркве: “Да би колико-толико поправио зло стање, султан Абдул Мецид (1839-1861) прогласио је 2. новембра 1839. равноправност и слободу сваке

Аусто-Угарска је применила добро познату политику о придобијању дела утицајног домаћег становништва и више јерархије православне цркве за реализовање својих планова. Наклоност новој и модерно организованој држави није било на почетку владавине тешко обезбедити, будући да је српски народ добро памтио свирепост вековног турског господара и грабљивост и колаборацију са османском администрацијом црквене јерархије постављане од Васељенске патријаршије.⁸ Преко посланика у Истамбулу, Аустро-Угарска је настојала да приволи Цариградску патријаршију да дотадашња права султана у погледу именовања и потврђивања митрополита у БиХ пренесе на аустријског цара. Преговори су били сложени, али се ситуација значајно променила када је јануара 1879. године за новог васељенског патријарха изабран Јоаким трећи. Аустријска страна понудила је у првој фази преговора новом патријарху 3000 форинти за његов пристанак да се јерархија не рукополаже без сагласности Беча. Преговори су настављени и окончани 28. 3. 1980. године потписивањем Конвенције од седам тачака, којом је обезбеђена извесна аутономија Српске цркве у односу на Васељенску патријаршију, али и дато право аустријским властима да се мешају у унутрашње ствари

вероисповести у Турској (хатишериф од Гилхане). А да дате слободе не би остале мртво слово на хартији, образовано је и нарочито царевинско веће (танзимат) у које су ушли као чланови и представници хришћана. Нарочитом султановом ирадом из јуна 1853. изражена је потреба за преуређењем хришћанске цркве у Турској... Под притиском европских сила султан је 18. фебруара 1856. објавио хатихумајун којим је хришћанска црква у Турској стављена под заштиту међународног права и тачно је утврђен однос између државе и цркве.”, Р. Веселиновић, *Историја Српске православне цркве са народном историјом, књига два (1766-1945)*, Београд 1966, стр. 173. Овај цитат показује да је Српска црква у БиХ за време турске владавине имала нека права која је Аустро-Угарска настојала да поништи.

⁸ Први план био је да се епархије у БиХ организационо повежу са Карловачком митрополијом и тако избегне директна надлежност васељенског патријарха да бира вишу јерархију и султана да је својим указом поставља. Сарајевски митрополит Антим, иначе фанариот - постављен од Васељенске патријаршије, упутио је 16. августа 1878. године преко Карловачке митрополије писмо аустријском цару у коме је изразио лојалност и затражио пензију. Писмо митрополита протумачено је као жеља да се епархије у БиХ одвоје од Васељенске патријаршије и ставе под јурисдикцију Сремских Карловаца. План је подржао и министар иностраних послова Аустро-Угарске, а преко њега и лично цар Фрањо Јосиф I. После укључења стручњака и разматрања тог питања од стране Босанске комисије у Бечу, која је била задужена за сва питања у вези БиХ, закључено је да издвајање није могуће без споразума са Цариградом. Канонски разлози нису били пресудни у одлуци да се одустане од тог плана, већ и неповерење Беча у Србе, који су везаност за Цариград користили у борбама за верску аутономију. Видети, В. Божићевић, *Стање српско-православне цркве у Босни и Херцеговини од окупације 1878. до почетка борбе за верско-просветну аутономију 1896. године*, “Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине 1878-1958, педесетогодишњице анексије 1908-1958 и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења”, Београд 1959.

Цркве и одлучујуће утичу на избор јерархије.⁹ Конвенцијом је утврђено “да се затечени митрополити потврђују и задржавају на својим столицама, да аустро-угарски владар има право именовања митрополита на упражњене столице у Сарајеву, Мостару и Тузли, али и право отпуста истих по претходној сагласности Васељенске патријаршије; митрополити наведених места обавезно ће спомињати име васељенског патријарха приликом обреда и богослужења и од њега ће набављати свето миро (уље). Аустро-Угарска се обавезала да исплаћује годишње Васељенској патријаршији износ од 58.000 гроша у злату уместо каноничке субвенције које су јој дотле давале све три босанско-херцеговачке епархије”.¹⁰

После потписивања Конвенције окупациона управа преузела је више мера са циљем да успостави што чвршћу контролу над све три епархије, (дабробосанска, херцеговачка и зворничко-тузланска) које су тада постојале у Босни и Херцеговини. Митрополитима су одређене државне плате, што је у пракси довело до забране прикупљања посебног додатка намењеног њиховом издржавању.¹¹ Дабробосански митрополит Антим, иначе Грк по народности, пензионисан је и на његово место, после дужих консултација између министарстава у Бечу и Земаљске владе у Сарајеву, царским указом од 20. 12. 1880. године, постављен архимандрит Сава Косановић.¹² Одлуком надлежних државних органа

⁹ О Конвенцији видети више, Б. Маџар, *Конвенција о положају Православне цркве у Босни и Херцеговини закључена 1880. године између Аустро-Угарске и Цариградске патријаршије*, Прилози Института за историју у Сарајеву, бр. XI-XII (1975-1976).

¹⁰ Р. Веселиновић, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини*, “Српска православна црква 1219-1969, Споменица о 750-годишњице аутокефалности, издање Светог архијерејског синода”, Београд 1969, стр. 324. Превод текста Конвенције објављен је у *Шематизам православне митрополије и архидијацезе дабробосанске за 1884-1886*, Панчево 1886.

¹¹ Позивајући се на одредбе Конвенције из 1880. године, Земаљска влада је посебном наредбом забранила митрополитима да убирају таксе за следеће обреде: венчаница (такса за брачне дозволе); јабука (такса за рукоположење); синђелија (такса за додељену парохију); батика (годишња накнада пароха свом митрополиту) и за освећење цркве, *Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину, да се укину таксе и пристојбе, што су их источно-православни митрополити до сада потраживали од свештенства и вјерних (објављена 14. августа 1886., под бројем 38815/1)*, Зборник закона и наредаба за Босну и Херцеговину, година 1886, Земаљска штампарија, Сарајево 1886, стр. 487-489.

¹² Сходно Цариградској конвенцији архимандрит Сава био је дужан да се обавезе на лојалност новом господару: “Донесена је одлука да се Сава Косановић позове у Беч где треба да се обавезе да ће ‘бити одан царској и краљевској влади, да ће њене интересе према могућностима заштитивати, да ће се лојално политички држати, да ће бити далеко од свих интрига и најзад да ће се према васељенском патријарху понашати како треба и не давати повода за тужбе””, В. Богићевић, *Стање српско-православне цркве у Босни и Херцеговини од окупације 1878. до почетка борбе за верско-просветну аутономију 1896. године*, “Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине

13. 8. 1883. године у Сарајеву је основана Конзисторија, чији је основни задатак био да се преко чланова, које је плаћала Влада, успостави потпуна контрола над свештеницима.¹³ Конзисторији је дато право, да мимо постојећих канона, поставља и разрешава свештенике, премешта их са једне парохије на другу и изриче казне онима за које оцени да се не понашају у складу са очекивањима новог господара.¹⁴

Наметање уније и рад митрополита Саве Косановића

Преузевши Конвенцијом и другим наредбама у великој мери контролу над Српском црквом, окупационе власти приступиле су реализацији амбициозно замишљеног плана о превођењу српског народа у

1878-1958, педесетогодишњице анексије 1908-1958 и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења”, Београд 1959, стр. 58. Видјети, такође, С. Љубибратић, *Архиепископ и митрополит Сава Косановић*, Исто, страна 76-82.

¹³ Састав Конзисторије утврђен је у члану 3: “Ова под управом епархијског епископа делујућа област зове се конзисторија источно-православне епархијске дијецезе сарајевске, и састоји се 1. од 4 права члана, плаћена према точки 2. а) и б) наредбе ц. и кр. заједничког министарства од 19. марта 1882. Бр. 1914/І. Б. Х., и 2. од почасних чланова, које свеколике именује Његово Величанство цар и краљ на тројни предлог, што га у споразуму са земаљском владом има подастријети архиепископ и митрополит. Чланови конзисторије могу припадати мирскоме као и монашкоме свештенству; ови чланови не смију бити међу собом нити пак с митрополитом стојати у сродству све до четвртог степена каноничког права, било то сродство крвно или помијешано. Како прави, тако и почасни чланови заверавају се земаљској влади и митрополиту, да ће званичне своје дужности савјесно вршити.”, *Пословни ред за источно-православну епархијску конзисторију архиепископа и митрополита сарајевског (Одобрен Превизишном одлуком од 12. августа 1883., објављен наредбом земаљске владе за Босну и Херцеговину од 26. фебруара 1884., број 16324 ex 1883.)*, Зборник закона и наредба за Босну и Херцеговину, година 1884, Тисак земаљске тискарне, Сарајево 1884, стр. 49-50.

¹⁴ Надлежност Конзисторије обрађена је у другом поглављу под називом Агенде. Чланом 9. утврђено је да “делокругу конзисторије припадају они послови епархијске дијецезе, које епископ по канонским правилима има вршити уз савјет и потпору презвитерија”. Спецификујући овлашћења у духовној области, надлежности су подељене на следећи начин: А. Агенде које епархијски епископ лично врши; Б. Агенде, које зависе од закључка конзисторије и Ц. Агенде, које потпадају једино надзору конзисторије. Акт о оснивању Конзисторије веома је опширан и у њему су са уобичајеном аустријском педантношћу прецизно наведени органи, поступак и делокруг рада Конзисторије. Састоји се од 120 чланова и следећих делова: Опће установе; Агенде; Реферат за послове управе; Израђивање пословних комада у Конзисторији; Уток и Вршење конзисторијалних послова за времена, док је упражњена епископска столица, Исто, стране 49-76. Окупациона управа установила је 1897. године и Конзисторију за Захумско-херцеговачку митрополију, чије је седиште било у Мостару. Будући да су основне одредбе биле сличне Конзисторији, основаној за Дабробосанску митрополију 1883. године, сматрамо да нема потребе да се шире образлажу, Видети, *Гласник закона и наредба за Босну и Херцеговину, 1897. година, Земаљска штампарија, Сарајево 1897.*

унију. Избором језуите Јосипа Штадлера, професора Теолошког факултета у Загребу, за сарајевског надбискупа притисак је појачан, а прозелитизам добио институционалне форме.¹⁵ Самовољно је мењан састав црквено-школских општина, контролисане свечаности и јубилеји, ограничавана прослава Ђурђевдана, ометано формирање певачких друштава, забрањивана употреба ћирилице, спречавана изградња и поправка цркава, изbacиване слике српских светаца из учионица, постављани католици за учитеље у српским школама, наметани неприкладни уџбеници, форсирано хрватство, вршена дискриминација Срба приликом запошљавања у државну службу и спречавано истицање српске заставе. Лист “Балкан”, покренут у Загребу, имао је задатак да објављивањем текстова на ћирилици заведе лаковерне Србе и приближи им учење Католичке цркве.¹⁶ Језуитска пропаганда добила је такве размере да је напуштање православља, као начин спашавања Срба, понуђен директно и митрополиту С. Косановићу: “Пре неколико дана посетио га је гроф Мјерошевски који му је без околишења понудио да са својим свештенством и народом треба да приступи унији. Обећао му је, наводи даље Косановић, све већма богатство и покушавао да му докаже, да је за наш народ једини спас да се обратимо на моћни Рим. Надаље је гроф Мјерошевски објашњавао Косановићу да би у том случају Србима била остављена слобода литургије и других обичаја источне цркве.”¹⁷ Поводом

¹⁵ Видети следеће чланке: *Вјештачко умножавање римокатолика у БиХ; Званично имовно потпомагање римске а уназађивање других вјера и Насилно поримокатоличавање*, Поглавља из босанско-херцеговачког зборника VII Римска пропаганда у Босни и Херцеговини од времена аустро-угарске окупације, Издање друштва “Рада”, Милетићева штампарија, Нови Сад 1903. Аутор није познат. Наведени текстови прештампани су у зборнику *Православље, вријеме и Босна*, Бели анђео, Шабац, Српска православна црквена општина Добој, Шабац 2002, стр. 79-149.

¹⁶ Нови управљач Босне и Херцеговине посебне напоре улагао је да наметне латиницу као обавезно писмо свим грађанима: “Ту прије свега видимо, да је земљу преправило читаво море туђинаца чиновника, махом римокатоличких вјероисповједника, који су доведени или само дошли из бијела свијета, и који се надмећу у мржњи према ћирилици, тој старој писменици, коју је некада цео народ у Босни и Херцеговини од све три вјере као своју властиту признавао и неговао. Земаљске власти и судови послују латиницом, само да народ приморају, да науче и знаде, а лијепи и питом народни језик тако унакажују, да је права брука и срамота, те народ писаније њихово и не разумије, и онда му још веле час да је то ‘хрватски’ час ‘земаљски’, а час ‘босански’ језик... Сјем тога, као што смо већ напријед споменули, редовно се латиницом уредује, и сви написи над уредима, све објаве, као и сви натписи, који обиљежавају путове, жељезнице, улице итд. редовно су само латиницом исписани, а тек гдјегдје се срамежљиво промаља запостављена ћирилица.”, *Насилно наметање латинице*, Исто, стр. 150 и 155.

¹⁷ В. Богићевећ, *Стање српско-православне цркве у Босни и Херцеговини од окупације 1878. до почетка борбе за верско-просветну аутономију 1896. године*, “Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине 1878-1958, пед-

те понуде, неуобичајене и за тадашња тешка времена, Земаљска влада преместила је свог високог званичника Мјерошевског, а реаговали су и неки листови проценивши да такви поступци наносе штету аустроугарској политици. Митрополит је тим поводом упутио окружницу свим свештеницима с упозорењем да буду опрезни и воде рачуна о римској пропаганди која се несметано води широм Босне.¹⁸ Окружница митрополита С. Косановића била је повод надбискупу Ј. Штадлеру, да заједно са бискупом мостарско-дувањским, одговори путем “отвореног писма” у коме се оспоравају сви наводи о католичкој пропаганди и суштина полемике своди на догматско-теолошка питања. Проценивши даљу полемiku великодостојника две цркве као штетну, власти су забраниле митрополиту С. Косановићу да одговори на “отворено писмо” католичких бискупа. Став митрополита поводом тога био је више него јасан: “Косановић је одговорио да је провоциран и да мора одговорити, иначе ће га православни народ сматрати нулом и неспособним да заступа интересе своје цркве, или можда да му је сама влада везала руке због повлашћивања католицима.”¹⁹ Централно место у одговору, објављеном 10. 9. 1883. године, заузимају многобројни примери католичке пропаганде међу православном децом у државним школама, која се спроводи наметањем и употребом књига различитих садржаја штампаних латиницом. Непоштовање изричите забране да не полемиче са католичким бискупима довело је митрополита у тежак положај, јер је тим чином показао недозвољиву самосталност у одлучивању. Одлука о смени популарног митрополита није могла бити лако донета, тако да је у кампању, по налогу Владе, укључено и више листова износећи различите неистине о његовом раду: “Косановићу су лакше падали директни напади Беча и Рима него клевете извесних српских листова. Ти су напади тешко падали на душу поноситог и осетљивог владике. Зато му је било свега доста. Отежао му је притисак Рима који је долазио преко Беча, односно Земаљске владе за Босну и Херцеговину. Била је претешка невоља кад је он, инспи-

сетогодишњице анексије 1908-1958 и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења”, Београд 1959, стр. 59.

¹⁸ На католичку пропаганду митрополит С. Косановић жалио се и васељенском патријарху: “Но с друге стране ја сам опазио опаку струју и правац са запада, који је наперен против наше цркве и вјере и који јако засјеца у будући живот православног народа ове провинције. Језуити, траписте, милосрдне сестре, сестре Божије љубави, досељени Њемци итд., преплавили су Босну и свуда подижу небројена огромна зданија, цркве и манастире, пружајући примамљивим средствима да добију православну младеж... Очито државне власти упливишу да се што више умали број вероисповједних православних школа.”, Р. Грђић, *Борба за црквено-школску аутономију у Босни и Херцеговини*, Исто, стр. 93.

¹⁹ В. Богићевић, *Стање српско-православне цркве у Босни и Херцеговини од окупације 1878. до почетка борбе за верско-просветну аутономију 1896. године*, Исто, стр. 60.

ратор ослободилачких напора Босне и Херцеговине, био принуђен да се уклони. Морао је доћи крај борцу за веру и народна права, јер су устале против њега разне видљиве и невидљиве силе. Доведен је био, како је он мислио, у питање и његов понос.²⁰ Желећи да тим чином изрази противљење аустроугарској владавини и поштујући устаљену канонску процедуру, С. Косановић је поднео оставку надлежном васељенском патријарху. Аустројски органи били су затечени тим поступком, јер су поново дошли у позицију да преговарају са Васељенском патријаршијом о питањима за која су били уверени да су решена Конвенцијом из марта 1880. године. Посланик Аустро-Угарске у Цариграду успео је да убеди патријарха да право постављања и разрешења митрополита у БиХ припада цару и да постоји само обавеза да се о извршеним променама у писменој форми обавести Патријаршија.²¹ Указом цара од 2. 8. 1885. године прихваћена је оставка и С. Косановић је пензионисан, тако да се Аустро-Угарска ослободила једног великог противника и жестоког борца за права српског народа.²² Оставка популарног митрополита изазвала је велико узбуђење међу Србима неспремним да се одрекну вођства угледног и способног човека, тако да су се његови разлози за прерано напуштање одговорног положаја тумачили на различите начине: “Дајући оставку Косановић је учинио погрешан потез. Требало је да остане до краја и да трпи са паством, тешећи је својим залагањем. Зашто то није учинио исто је тако тешко објаснити као и рећи зашто су витешки духови одједном сустали, као вожд Карађорђе 1813. године и краљ Никола 1916. године. Тај његов интимни разлог није никада јасно исказан. Још

²⁰ Ј. Дајковић, *Оставка митрополита Хаџи Саве Косановића*, Исто, стр. 83.

²¹ В. Божићевић, *Стање српско-православне цркве у Босни и Херцеговини од окупације 1878. до почетка борбе за верско-просветну аутономију 1896. године*, Исто, стр. 61-62.

²² Разлози за повлачење са дужности С. Косановића најбоље ће се видети из следећег цитата: “У писму стоји (мисли се на писмо С. Косановића): да су се власти безобзирно мешале у управу православне митрополије, конзисторије и богословије; да га је власт укорила што је у једној посланици тврдио да римска пропаганда насрће на православље, а то, по схватању владе, вређа римску цркву, и власт је захтевала да он своје тврдње опозове, па да у другој посланици изјави да нема пропаганде; да су му заповедали да по жељи власти премешта свештенике, и то под претњом заточења; да је влада створила нарочити орган (конзисторију) да сеје смутње и неслогу између свештеника и народа, а од свештеника да ствара шпијуне и изазиваче; да му, као епископу, није било могуће радити за православље, јер је био окружен наметнутим му владиним шпијунима у конзисторији и богословији, катихетама и војним свештеницима; да су му полицијски комесари додијавали саветима да тера политику на штету свога народа и домовине; да му је било забрањено да у одбрану православља одговори на ‘отворено писмо’ бискупа Штадлера; да се римска пропаганда свом силом окомила на православље, помагана од владе свим средствима и на све начине.” В. Скарић, *Верско-просветна борба православних Срба*, “Босна и Херцеговина под аустроугарском управом”, Београд 1935, стр. 36.

увек је недоречен, необјашњен. Понекад је унутрашњи свет човека сувише загонетан, а Косановић је поседовао сложен свет, који је неопходно пажљиво испитати, па опет не бити у стању казати последњу реч.²³

Митрополит С. Косановић дао је огроман допринос унапређењу црквене и укупне народне просвете у Босни и Херцеговини. После затварања богословије у Бања Луци, која је радила од 1865. до 1875. године, преузео је мере да се нова школа за припрему свештеничког подмладка отвори у Сарајеву. Поклонио је земљиште у Рељеву, а влада на његов захтев одобрила средства за подизање зграде. Примајући нову зграду митрополит је изјавио да ће богословија бити матица која ће одгајати побожне служитеље и носиоце морала, љубави и братске слоге. Указом цара од 19. 10. 1882. године одобрено је да се за три епархије у БиХ отвори посебна богословија. Јуна 1883. године влада је донела Штатут за источно православно сјемениште у Сарајеву, према коме је школовање у богословији трајало осам година.²⁴ Наредбом Земаљске

²³ Ј. Дајковић, *Оставка митрополита Хаџи Саве Косановића*, “Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине 1878-1958, педесетогодишњице анексије 1908-1958 и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења”, Београд 1959, стр. 85.

²⁴ Према одредбама Штатута, питомце у сјемениште прима Земаљска влада на предлог надлежног митрополита. Предвиђено је да се сваке године у први разред прима 12 питомаца, којима је обезбеђен бесплатан стан, храна и одећа. Може бити примљен ученик православне вере са навршених 15 година живота и завршеном основном школом. Настава траје осам година, с тим што рад започињу четири разреда. Током школовања питомци су изучавали следеће предмете: црквено-словенски језик, библијску историју, земаљски језик, земљопис, рачунство, природопис, догматика, читање текстова из старог и новог библијског канона, повијест, природне науке, најглавније части литургије, потанко разјашњавање из новог библијског канона, главне тачке морала, казивање омилија светих отаца, повијест екуменских синода и господарство. Зависно од избора богослова, изучавани су немачки и мађарски језик по два часа седмично у свим разредима. Наставни и пословни језик сјеменишта је српски, а писмо ћирилица. Земаљска влада својим средствима финансира сјемениште и врши контролу рада, а општи надзор поверен је митрополиту сарајевском. Управитеља и професоре именује, по саслушању сарајевског митрополита и на предлог Земаљске владе Заједничко министарство финансија. Наставно особље мора бити православне вере и са простора БиХ. На крају школске године одржавају се годишњи испити, којима присуствује и повереник владе. Свештенички кандидати дужни су пре заређења да положи богословски испит пред сарајевском конзисторијом и у присуству заступника митрополита и повереника владе, *Штатут за источно-православно свештеничко сјемениште у Сарајеву (Одобрен Превизињом одлуком од 10. јуна 1883., оглашен земаљском владом за Босну и Херцеговину под 10. јула 1883., број 12268/1.)*, Збирка закона и наредба за Босну и Херцеговину, година 1883., Тисак земаљске тискарне, Сарајево 1883, стр. 277-283. Често и неконтролисано запошљавање свештеника у државним школама и другим службама, које није било праћено одговарајућом сагласношћу надлежних верских органа, довело је до издавања наредбе којом је та област уређена. Према одредбама те наредбе, сви

владе од 30. 6. 1892. године православно сјемениште претворено је у источно-православно богословско училиште.²⁵ Одлуком надлежних ор-

свештеници приликом прихватања нове дужности морају прибавити канонски отпуст од надлежне црквене власти. Службу и одговарајуће звање могу добити само свештеници родом из БиХ. Уколико се ради о странцима, њихово радно ангажовање могуће је само на предлог Земаљске владе и уз дозволу Заједничког министарства финансија, *Наредба ц. и кр. Заједничког министарства од 23. априла 1885., број 2796/1 Б. Х., земаљској влади у Сарајеву, гледе поступања, када се кроз свештенике кришћанских вјероисповјести из монархије попуњују професорска мјеста затим када се подијељивају црквена знања у Босни и Херцеговини таквим свештеницима (Објављена од земаљске владе за Босну и Херцеговину дана 14. априла 1885. под бројем 9976/1), Зборник закона и наредаба за Босну и Херцеговину, година 1885., Тисак земаљске тискарне, Сарајево 1885, стр. 118-120.*

²⁵ Сходно одредбама Наредбе, училиште је потпуно изједначено са државним заводима и његово финансирање и надзор врши Земаљска влада. Упис питомца обавља влада на предлог митрополита подручја на коме живи заинтересовани кандидат. Током четворогодишњег школовања изучавају се следећи предмети: црквено-словенски језик, грчки језик, литургија и тумачење литургијских књига, морално богословље, црквена историја и патрологија, црквено право, апологетика, тумачење светог писма, догматика, пастирско богословље, омилитика, катихетика, педагогија и методика, увод у свето писмо, стилистика, црквено појање и правило, пољопривреда и хигијена. Наставни језик за све предмете је српски. Наведене предмете предаје управитељ и четири редовна професора. Заједничко министарство финансија именује, на предлог митрополита сарајевског и Земаљске владе, управитеља и професоре. Уз богословско училиште постоји и сјемениште у коме питомци добијају бесплатан стан, храну и одело. Непосредни надзор над училиштем припада сарајевском митрополиту, чија је дужност да сваке године доставља исцрпан извештај Земаљској влади као врховној надзорној власти, *Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину од 30. јула 1892., бр. 60.290/1 о претварању источно-православног свештеничког сјеменишта у Рељеву у источно-православно богословско училиште, (Одобрена Превршињим ријешењем од 21. јуна 1892.), Гласник закона и наредаба за Босну и Херцеговину, година 1892., Земаљска штампарија, Сарајево 1892, стр. 401-407.* Школско законодавство дограђено је 1908. године, када су донете три наредбе. Полазећи од права врховног надзора над радом конфесионалних и приватних школа, који припада земаљским властима, јануара 1908. године усвојена је наредба према којој надзор обухвата следећа питања: учитеље који раде у школи, грађевинске и здравствене прилике, извршење наставног плана који је влада одобрила, провера наставне методе, контрола извођења верске наставе, потребна средства за учење и набавку прибора за децу, начин уписа ученика у школу, ред и чистоћа у школи и стање школске библиотеке. Преглед школа стручни органи могу да врше у свако време, а наставни процес само док трају часови. Уколико школске власти затраже могу добити извештај о прегледу. Приликом прегледа посебна пажња поклања се евентуалној употреби забрањених књига и садржајима упереним против реда и поретка., *Нареба земаљске владе за Босну и Херцеговину од 16. јануара 1908., бр. 2036/1., о провађању државног надзора у конфесионалним и приватним школама у Босни и Херцеговини.* Другом наредбом утврђена је обавеза свих учитеља и наставника да прибаве одобрење (декрет) врховне школске власти дотичне религије о праву научавања, *Наредба земаљске владе за Босну и Херцеговину од 16. јануара 1908., бр. 65/1., о праву научавања у конфесионалним школама.* Окружницом Земаљске владе, као трећим актом, даје се право политичким властима да посеђују конфесионалне школе када су у питању здравствено-полицијска питања,

гана богословија је 1. 9. 1917. године премештена из Рељева у Сарајево. Реорганизацијом извршеном 1920. године почела је да ради нова петоразредна средња школа, тако да су последњи кандидати старе сарајевске богословије полагаали стручни испит јуна 1922. године.²⁶

Принуђивањем С. Косановића да поднесе оставку власти Аустро-Угарске закључиле су да је постигнута велика победа и створени услови за поновно покретање отворене прозелитске пропаганде. Синхронизованом акцијом државних органа и надбискупа Штадлера отпочео је процес постепеног избацивања из употребе богослужбених књига из Русије и Србије. Нове богослужбене књиге штампане су у Бечу и помпезно, у присуству високих владиних представника, предаване као поклон митрополитима, црквено-школским општинама и појединим значајнијим црквама и манастирима. Учвршћивањем окупаторске власти донета је одлука да се књиге штампају у Сарајеву, што је у пракси значило повећање тиража и јачање пропаганде. Зворничко-тузлански митрополит Дионисије, иначе неразрешени фанариот, отворено се побунио због наметања тих књига, правдајући свој став чињеницом да садржај није благословио васељенски патријарх. Власти су повеле широку акцију против митрополита Дионисија, која се завршила указом цара о разрешењу 12. маја 1891. године.²⁷

Успех претходних акција охрабрио је окупациону власт и католичку цркву да започну нову прозелитску кампању чији је циљ био конверзија српских и муслиманских девојака.²⁸ Неодмерене акције католичке

грађевинско-полицијски предмети и опште полицијске ствари., *Окружница земаљске владе за Босну и Херцеговину од 7. септембра 1908., бр. 150.645/1., о посетирању вјероисповједних школа по политичким властима*. Све три наредбе објављене су у Гласнику закона и наредба за Босну и Херцеговину, година 1908, Сарајево, Земаљска штампарија, 1909, стр. 34-36; 33-34 и 137.

²⁶ Ч. Драшковић, *Црквене школе Српске патријаршије*, "Српска православна црква 1920-1970, споменица о 50-годишњици васпостављања Српске патријаршије", издање Светог архијерејског синода, Београд 1971.

²⁷ Видети, В. Богићевић, *Стање српске православне цркве у Босни и Херцеговини од окупације 1878. до почетка борбе за верско-просветну аутономију 1896. године*, "Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине 1878-1958, педесетогодишњице анексије 1908-1958 и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења", Београд 1959.

²⁸ Сасвим разумљиво интелектуалци из католичког културног круга настоје да релативизирају и умање значај тог важног питања: "Проблем конверзија, особито ако се радило о пријелазу на католицизам, био је десетљећима Ахилова пета босанскохерцеговачке земаљске управе и камен смутњи у односима међу вјерама. Сваки такав случај обилато се користио у политичко-агитацијске сврхе међу неупућеним масама. Од неважних пријелаза правила су се замашна политичка и кабинетска питања, а непозвани демагошки фактори црпили су из њих политички капитал у своје пропагандистичке закулисне сврхе, стварајући афере и сукобе, узбуђујући и ширу јавност, као да је

цркве поколебале су Земаљску владу у Сарајеву, која је закључила да ће даља отворена подршка неминовно довести до заједничких протеста Срба и муслимана. Ради регулисања те области, Земаљска влада донела је без сагласности Беча 6. октобра 1879. године Уредбу број 19252/1 о конверзији муслимана. Због евентуалних протеста, дато је тумачење да се Уредба односи на само један случај, што је кореспондирало са ставом Заједничког министарства финансија у Бечу да се конверзије, без обзира како је до њих дошло, разматрају и решавају према насталим околностима. После више случајева преласка на римокатоличку веру, Земаљска влада формирала је комисију од представника све три конфесије са задатком да тај проблем проучи и изјасни се о пројекту Уредбе о конверзијама, која би се после тога доставила Бечу на разматрање и усвајање. Понуђени пројекат Уредбе размотрен је у Бечу, али је због страха од политичких последица препоручено Земаљској влади да настави решавање појединачних случајева конверзије и тако избегне законско регулисање тог осетљивог проблема. Наставак конверзија и све веће незадовољство, посебно муслиманског становништва, дефинитивно су определили Беч да се донесе Уредба и тако бар формално ограничи самовоља надбискупа Ј. Штадлера и његових језуита. Указом цара Уредба је ступила на снагу 5. јула 1891. године, али више нису могле да се исправе штете настале због осиног и суровог католичког прозелитизма.²⁹ Према званичним извештајима Земаљске владе до 1900. године у католичку веру прешло је 33 муслимана, 16 Срба и 1 Јевреј, али је укупна корист била мала, будући да су конверзије директно допренеле и подстакле Србе и муслимане да поведу одлучну борбу за верску и просветну аутономију.³⁰

Борба за црквено-школску аутономију

Католичка пропаганда стално обогаћивана новим садржајима директно је допринела да се српски народ самоорганизује, учврсти у националном уверењу и отпочне борбу за права ускраћивана од новог

ријеч о удару на неку вјеру, или ма коју признату конфесију”, Л. Ђаковић, *Политичке организације босанскохерцеговачких католика Хрвата (I. дио: до отварања Сабора 1910.)*, Загреб 1985, стр. 66.

²⁹ *Наредба Земаљске владе за Босну и Херцеговину о прелажењу овоземаљских припадника из једног вјерозакона у други у Босни и Херцеговини заступљен вјерозакон*. Одобрена решењем од 30. 6. 1891. године, Гласник закона и наредаба за Босну и Херцеговину, комад XIV, наредба 71, Сарајево 1891.

³⁰ Видети, В. Богићевић, *Стање српско-православне цркве у Босни и Херцеговини од окупације 1878. до почетка борбе за верско-просветну аутономију 1896. године*, “Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине 1878-1958, педесетогодишњице анексије 1908-1958 и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења”, Београд 1959.

управљача Босне и Херцеговине. Јачању српске самосвести допринео је и све већи број студената школованих на универзитетима широм царевине и све јачи занатско-трговачки слој, који је постепено прихватио модерне начине привређивања. Интелигенција је формулисала националне циљеве, а млада буржоазија прихватила да финансијски помогне борбу за коју се знало да ће бити дуга и са неизвесним исходом. Правилно проценивши унутрашњу ситуацију и међународне околности, вође народног отпора формулисале су оствариве циљеве, тако да су питање националног ослобођења, које је било основни мотив за све активности, оставили за боља времена. Постављен је захтев за црквену и школску аутономију, јер се добро знало да преузимање те важне области из надлежности аустроугарске администрације представља прави начин да Срби ојачају културно и национално и тако постану фактор без кога се не може одлучивати о судбини Босне и Херцеговине. Утврђујући те циљеве као приоритет, вође народног отпора зашле су у канонску надлежност Цркве, што је довело до великих неспоразума са јерархијом. Бранџи утврђени канонски поредак епископат је дошао у тешку позицију да се опредељује између лојалности Цркви и подршке оправданим народним захтевима, чије испуњење је значило директно мешање у изворне црквене надлежности.

Борба за црквено-школску аутономију почела је 1893. године када су 23 општине доставиле Земаљској влади прву петицију са следећим захтевима: “Да општине слободно бирају учитеље за своје школе и да се за њих не мора тражити одобрење босанске владе, јер је, по досадашњем поступку, владино одобрење злоупотребљавано тим што је влада хотимице отезала, да учитељи не би могли на време почети радити, па је у српско-православним школама настава назадовала.”³¹ Депутацију, која је предала петицију, предводио је дабробосански митрополит Ђорђе Николајевић, што јасно показује да је постојала усаглашеност између народа и јерархије док су у први план истицани проблеми школства. Уместо одговора на народне захтеве изнете у петицији, Влада је повећала притисак на српске школе. Сарајевска општина одржала је 23. јула 1896. године конференцију и донела одлуку да се због ускраћивања права обрати Заједничком министарству финансија у Бечу. Проценивши да протест треба да буде на што широј основи, захтеве је подржало још 13 црквено-школских општина. Састављен је Први царски меморандум, који је, због одбијања владара да прими делегацију, предат дворској канцеларији у Бечу 5. 12. 1896. године. Српски народ изнео је у Меморандуму више притужби на Земаљску владу у Сарајеву и од цара затражио:

³¹ В. Скарић, *Верско-просветна борба православних Срба*, “Босна и Херцеговина под аустро-угарском управом”, Београд 1935, стр. 37.

“Да им се поврате одузета права у цркви и школи: слободну употребу српског имена и писма ћирилице у цркви, школи и ван њих; слободно држање црквено-школских општинских скупштина и саборских седница без пријаве власти; слободан избор свештеника и учитеља; слободно оснивање црквених и школских фондова и примање легата; учешће народа при постављању митрополита; слободно стварање српских читаоница, певачких и других друштава; решавање молби у одређеном року итд.”³² Суштина захтева и смелост Срба да их изнесу, изненадили су дворске кругове у Бечу и администрацију у Сарајеву. Одговор је био жесток и усмерен на чланове делегације који су хапшени, праћени, додатно опорезивани, ометани у трговачким и другим пословима и на различите начине застрашивани са циљем да се одрекну борбе за права свог народа. Тајне агентуре улагале су огромне напоре да ширењем лажи и дезинформација усмере народ против воља отпора. Укључен је и дабробосански митрополит Николај Мандић, који је 6. марта 1897. године окупио угледне Србе из Сарајева и покушао да их наговори да откажу поверење члановима општине експонираним у националним борбама. После одбијања тог захтева, Влада је распустила сарајевску општину и у договору са митрополитима изабрала ново руководство и председника.³³ Појачани терор дао је контра резултате, тако да се све више општина придруживало народним захтевима. Састављен је Други царски меморандум, који су два члана делегације предала лично владару 19. марта 1897. године. Примивши захтеве цар је обећао “да ће се с пажњом заузети за то питање, ако ту не буде умешан чији прст са стране”.³⁴

³² В. Скарић, исто, страна 38-39. Захтеве Срба из тог периода на сличан начин дефинише и М. Екмечић: “На првом месту био је захтев да се језик назива српским и да се слободно употребљава ћирилица. Општине су тражиле да слободно бирају свештенике и учитеље, да се слободно отварају читаонице и оснивају фондови, прослављају народни празници и да општине учествују у избору митрополита. То је у ствари био захтев да се црква и школа, као и национална удружења и фондови, ослободе надзора стране државе. Са овом депутацијом у Бечу је успоставила везу српска влада, те јој је саветовала да буде умерена и да потражи могућност за споразум и нагодбе.” М. Екмечић, *Национални покрет у Босни и Херцеговини*, Историја српског народа, шеста књига, први том, Београд 1994, стр. 619.

³³ Проблеми у односима између јерархије и народа кулминирали су, о чему М. Екмечић истиче следеће: “Започела је широка акција да се бојкотују свештеници које нису изабрале општине, деца су остављена некрштена, а цркве су зјапиле празне. Измишљен је и погрдан назив ‘намет-поп’ за свештенике који нису постављани по народној вољи. Шантићеве мостарске *Гусле* нису хтеле да певају о Божићу у цркви. За седам година у Мостару је било 438 случајева сахране без попа, док су по кућама држана приватна богослужења.” М. Екмечић, *Национални покрет у Босни и Херцеговини*, Историја српског народа, шеста књига, први том, Београд 1994, стр. 620.

³⁴ Наведено према, Р. Грђић, *Борба за црквено-школску аутономију у Босни и Херцеговини*, “Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине 1878-

Велика очекивања народа од интервенције владара изневерена су јер је већ 24. априла владин представник у Сарајеву известио подносиоце Меморандума “да Његово Величанство Цар није обнашао ништа одредити на поднесени му други меморандум”.³⁵ Притисак на Србе поново је добио на интензитету и у пракси је најчешће манифестован распуштањем непослушних црквено-школских општина и постављањем на дужност власти лојалних свештеника и учитеља. Својом одлучношћу Срби су значајно допринели да пропадне пажљиво припреман план да се афирмацијом бошњачке нације, језика и културе, потру постојеће разлике и тако омогући лакше и успешније утапање новог и обезличеног колективитета у аустроугарски поредак.

Неуспеси нису поколебали народне вође, које су приступиле новој стратегији за коју су знали да ће највише узнемирити Аустро-Угарску претерано осетљиву на сваки покушај оспоравања њеног суверенитета над Босном и Херцеговином. Сачињен је Нацрт устава за црквену и школску аутономију и званично представљен аустроугарским властима. Позив је у пролеће 1898. године упућен и свим митрополитима да прегледају Нацрт и укључе се у даљи рад. Митрополит дабробосански Николај Мандић одбио је у име свих архијереја да пружи помоћ, што је довело до готово потпуног раскола између народа и више јерархије. Рад на Нацрту устава настављен је у Сремским Карловцима уз помоћ тамошњих зналаца канонског права и људи са искуством у деценијској борби Срба у Војводини за слободу Цркве. Израђен је Нацрт устава црквене и школске самоуправе српског православног народа у Босни и Херцеговини и однет у Беч ради добијања мишљења. Уместо заузимања става, у Бечу су одлучили да се текст Нацрта врати у Босну и да га размотри Земаљска влада и православна јерархија. Саопштење српских депутата да ће Нацрт устава однети на мишљење Васељенској патријаршији, јер она руководи православном црквом у Босни и Херцеговини, изазвала је револт високог функционера аустријске администрације: “То ви можете тако у новинама писати, а не преда мном говорити... Забрањујем вам да даље говорите о томе.”³⁶ Увидевши да ће се доношење Устава одлагати бесконачно, народни вођи су, и поред изричите забране, одлучили и крајем јуна 1898. године отпутовали у Цариград са намером да са текстом упознају васељенског патријарха и добију сагласност на његову канон-

1958, педесетогодишњице анексије 1908-1958 и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења”, Београд 1959, стр. 95.

³⁵ Наведено према, Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, књига друга, Минхен 1966, стр. 557.

³⁶ Наведено према, В. Скарић, *Верско-просветна борба православних Срба*, “Босна и Херцеговина под аустро-угарском управом”, Београд 1935, стр. 44.

ску исправност. Синод Васељенске патријаршије позитивно је оценио Нацрт, али је одлука промењена после интервенције аустроугарске дипломатије: “Патријарх Константин V упуту митрополитима посланице којима ‘захваљује поглаварима православља у Босни и Херцеговини на њиховој ревности и оданости... Ободрава их да бдију над свима интересима цркве и школе, а поред тога народу препоручује да се искрено и одано покорава митрополитима, као и месним властима, и да настави испуњавање својих верских дужности, као што је то чинио и у прошлости.’”³⁷ Ради спречавања рада народних вођа, аустроугарска управа задужила је митрополите у БиХ да и они припреме своју верзију Устава и доставе га на мишљење Васељенској патријаршији. Донета је и одлука да се митрополија дабробосанска подели и оснује нова бањалучко-бихаћка, која је званично почела са радом 1900. године. Подела митрополије сасвим је разумљива у контексту тадашњих прилика, јер се у Бечу и Сарајеву проценило да ће нова организација поделити народ и допринети да се смањи његова одлучност у борби за права, која му припадају.

Велики отпор Беча и предлози Васељенске патријаршије допринели су привременом приближавању народних вођа и црквене јерархије, јер је процењено да, у интересу народа, треба усвојити компромисни предлог прихватљив за обе стране. Одржано је више састанака, али су митрополити упорно инсистирали на својим решењима канонских питања, а за остала нудили компромис. Почетком јануара 1900. године у Сарајеву су се састали истакнути представници готово свих црквеношколских општина са црквеном јерархијом и усагласили ставове о већини питања. Резолуција, издата после састанка, показује да народни представници нису постигли компромис са митрополитима “о устројству епархијских скупштина, конзисторија и вишег духовног суда, бирању свештеника у одборе само гласовима свештеника, о бирању митрополита и о надзору власти”.³⁸ Митрополити су своје примедбе изложили

³⁷ Р. Грђић, *Борба за црквено-школску аутономију у Босни и Херцеговини*, “Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине 1878-1958, педесетогодишњице анексије 1908-1958 и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења”, Београд 1959, стр. 95. У другој посланици Васељенска патријаршија била је још сервилнија према окупационој управи: “А пошто имате очинску и народнољубиву владу, која толиким доброчинством обасипа свој народ без разлике племена и вере, која вам пружа благотворну заштиту, која поштује свету и православну веру ваших отаца, њезине свете каноне и ваше свештене заводе, дужни све ви да јој поклоните пуно поверење и да јој враћате те благодети дужном послушношћу и мирољубивим и лојалним владањем...”. Наведено према, В. Скарић, *Верско-просветна борба православних Срба*, “Босна и Херцеговина под аустро-угарском управом”, Београд 1935, стр. 47.

³⁸ В. Скарић, *Верско-просветна борба православних Срба*, “Босна и Херцеговина под аустро-угарском управом”, Београд 1935, стр. 49.

у пет тачака и обавестили народне вође да о њима не може бити компромиса. Суштина отпора митрополита односила се на неприхватање учешћа народа у неким ексклузивно црквеним пословима. Одабрани представници народа отпутовали су у Будимпешту, где је припремљен Трећи царски меморандум у коме је изнета историја настанка Нацрта и примери насиља која се врше над православним народом у Босни и Херцеговини. Делегација од 58 људи, од којих су 18 били свештеници, није успела да преда Меморандум, тако да се необављена посла вратила у Сарајево. После годину дана, у мају 1901. године, цар је примио три српска представника, који су му уручили Трећи царски меморандум. Преко Руске цркве извршен је притисак на Васељенску патријаршију да се одлучније заузме за заштиту права православног народа у Босни и Херцеговини. Маја 1902. године владар је поново примио делегацију Срба, која је предала Четврти царски меморандум у коме су поновљени захтеви за самоуправу и изнето више критичких примедби на рад Владе и њен однос према Србима. Током јесени исте године народну делегацију из Босне примио је васељенски патријарх и после упознавања са ситуацијом сугерисао митрополитима да буду флексибилнији и постигну компромис са народом, али без довођења у питање канона Цркве. После тога одржано је више састанака народних представника и митрополита, на којима је постигнут договор о готово свим питањима “сем за 4 тачке: о бирању, односно постављању митрополита, о бирању и плаћању чланова Епархијског савета и о изборном праву при избору чланова Великог просветног савета. Митрополити су тражили да се они постављају по конкордату од 1880, без учешћа свештенства и народа. Тако исто да влада, без удела народа, поставља чланове конзисторије и да их она плаћа. Чланове свештенике у Епархијском и Великом просветном савету да бирају само свештеници, а световњаке само световњаци, а не да једне и друге бирају заједно и свештеници и световњаци.”³⁹ Због непомирљивих ставова и потребе да се што пре усвоји акт о аутономији, донета је одлука да се спорна питања уступе на решавање Васељенској патријаршији, која ће о свом мишљењу обавестити власти у Бечу.

Доношење Статута

Промене до којих је дошло на челу Заједничког министарства финансија у Бечу, које је било задужено да са Земаљском владом у Сарајеву води целокупну политику у Босни и Херцеговини, убрзале су преговоре. Крајем 1904. и почетком 1905. године вођено је више разговора између власти у Бечу, народних вођа и митрополита дабробосанског Ни-

³⁹ Исто, страна 53.

колаја Мандића. Усаглашена је већина питања, али је остао споран надзор власти, проблем дотација које ће добијати самоуправа и прикупљање аутономног приреза. Постигнути споразум значио је и дефинитивно помирење народа и јерархије: “Када је 11. јануара приспео у Сарајево митрополит Мандић дочекао га је на станици Јефтановић са 40 угледних људи, па су сви заједно отишли у Митрополију. Тако се измирио народ са својом јерархијом.”⁴⁰ Арбитрирајући, на захтев народних вођа о неусаглашеним питањима, Васељенска патријаршија је подржавајући обе стране заузела компромисан став, тако да су били испуњени сви услови потребни ради потписивања споразума. Аустријски цар Фрањо Јосиф потписао је 13. августа 1905. године Статут (Уредбу) црквено-просветне управе српских православних епархија (митрополија) у Босни и Херцеговини.⁴¹

Огромни напори које су уложили народни представници и црквена јерархија да се кроз правни акт, потврђен од суверена, институционално уреди црквено-школска аутономија и тако тај сегмент од посебног интереса за Србе у БиХ ослободи државне контроле, упућују на потребу да се, без обзира на кратак временски рок у коме је примењивана, ближе представе тежишна одређења Уредбе. Право Срба да самостално уређују своје црквене и школске послове, али и минимални надзор државе, јасно су потврђени у преамбули тог значајног акта.⁴² Уредба садржи

⁴⁰ Исто, страна 54.

⁴¹ Према познатом црквеном историчару Јевсевију Поповићу, који је сведок тих догађаја, потписани Статут садржи следеће: “4 митрополије и митрополита међусобно су сасвим координирана и остају у досадашњем одношају и према царско-крављевској влади и према цариградској патријаршији, чак и у погледу постављања и збацивања митрополита; иначе цела босанско-херцеговачка црква у духовним стварима подчињена је Великом Црквеном Суду, који се састоји из 4 митрополита, из 4 избором одређена презвитера, и из 1 презвитера који је редовни професор богословља и црквеног права; у мешовитим стварима пак подчињена је цела ова црква административном црквеном савету, Великом Управном и Просветном Савету, који се састоји из 4 митрополита и из избором одређених 4 презвитера, 16 лајика и 4 професора или учитеља; аналогну организацију имају и поједине митрополије свака са Епархијским Црквеним Судом, који је дошао на место раније конзисторије, и са Епархијским Управним и Просветним Саветом; на против поједине црквене општине имају сасвим демократску организацију. Свака црквена опћина на име има црквену скупштину, која се састоји из свију самосталних мушких чланова те опћине, и црквено-школски одбор, који се бира у црквеној скупштини.”, Ј. Поповић, *Општа црквена историја*, књига два, Прометеј, Нови Сад 1995, стр. 628.

⁴² Комплетан текст царске преамбуле гласи: “Пошто утврђење и развитак српско-православне цркве у Босни и Херцеговини изискује законито уређење одношаја ове цркве, а узимајући у призрење, да је за напредак српско-православне цркве и српско-православног народа у Босни и Херцеговини врло важно, да припадници ове цркве добију право, којим ће у оквиру земаљских закона и без уштрба по надзорно право државе, своје црквене и школске послове самостално уређивати и њима управљати,

Основне одредбе формулисане у 21. члану означеном римским бројевима, шест глава, закључна и прелазна наређења и додатак са прецизно наведеним протопрезвитератима и парохијама у све четири епархије. Будући да је Уредба веома обимна и да садржи 264 члана, представиће се само садржај поглавља Основне одредбе у коме је прецизно исказана њена суштина и јасно представљен обим и начин остваривања аутономије Српске цркве.

Члан I поглавља “Основне одредбе” утврђује да Српску православну цркву у Босни и Херцеговини чине Дабро-босанска, Захумско-херцеговачка, Зворничко-тузланска и Бањалучко-бихаћка епархија. Однос Васељенске патријаршије и епархија у БиХ, утврђен Конвенцијом од 16. (28) марта 1880. године, сходно члану II, не може се мењати Уредбом. Аутономија у црквеним и просветним пословима прецизирана је у члану III: “Српске православне епархије у Босни и Херцеговини имају право, да послове своје цркве, школе и амо односећих се фондова, заклада и добара могу саме и преко својих органа самостално уређивати, о њима рјешавати и њима управљати у смислу наређења ове уредбе уз одржање права врховног надзора Његовог Величанства, који ће надзор Његово Величанство вршити преко своје владе.”⁴³ Према члану IV, Уредбом је уређен делокруг рада и овлашћења црквене општине, парохије, манастира и манастирске општине, епархије, великог црквеног суда, великог управног и просветног савета и управа православних фондова, заклада и добара. Свака епархија, према члану V, има право, да у границама Уредбе, потпуно самостално уређује и управља својим пословима. Члан VI прецизира да су нижи органи црквено-школске управе подређени непосредно вишем органу и преко њега врховним управним властима. Послове заједничке цркви и народно-црквеној управи, према члану VII, споразумно решавају црквено-јерархички и народно-цр-

то смо се нашли побуђени, да подјелимо Нашу санкцију Штатута о уређењу црквене и школске управе српско-православних епархија (митрополија) у Босни и Херцеговини, што су га митрополити и свјетовњаци израдили, и којем је васељенски патријарх у Цариграду одлуком ономашњег светога синода од 31. маја 1905. по ст. подијелио канонску апробацију. Наша је воља, да се овом Штатуту, који се ниже излаже, и који овим добива законску снагу, сви припадници српско-православне цркве у Босни и Херцеговини, како клир, тако и свјетовњаци, покоравају и да га најтачније извршују, као што то исто тако и нашој влади у тијем земљама у дужност стављамо.”, *Превизише ријешење од 13. августа 1905. о Штатуту о уређењу црквене и школске управе српских православних епархија (митрополија) у Босни и Херцеговини*, Гласник закона и наредба за Босну и Херцеговину, Земалска штампарија, Сарајево 1905, стр. 163. Овде је при анализи коришћен текст *Уредба црквено-просвјетне управе српских православних епархија (митрополија) у Босни и Херцеговини са проведбеном наредбом*, Штампарско умјетнички завод Пахера и Кисића, Мостар 1905.

⁴³ Исто, стр. 5.

квени органи. Чланом VIII предвиђено је да свака епархија самостално управља повереним фондовима и закладама, уз обавезу да их користи према циљевима одређеним од оснивача. Управни и просветни послови који се односе на све епархије, сходно члану IX, поверени су у надлежност великом управном и просветном савету. Наредбе, решења и пресуде епархијских и врховних власти извршавају нижи органи у складу са канонским поретком, с тим што је у члану X предвиђена могућност да земаљске власти, на захтев надлежних органа, пруже помоћ при извршавању свих одлука донетих од црквено-просветних управних тела. Члан XI предвиђа могућност да епархије, које су у принципу независне, оснују заједничке фондове и просветно-хуманитарне заводе и обезбеде средства за њихово издржавање. Уместо свештеничког бира, чланом XII, утврђено је право епархијских управних и просветних савета да прикупљају одређени проценат приреза на све директне порезе из кога се свештеницима исплаћују редовне плате. Предвиђени прирез прикупљају надлежни порески органи и преко Земаљске владе достављају аутономној црквено-школској управи. Земаљска влада прихватила је чланом XIII обавезу да издвоји годишњу помоћ која ће се употребљавати за изградњу цркава и школа. Плате митрополита, сталних чланова епархијских судова и финансирање богословије у Рељеву врши се из средстава Владе. Црквено-школске општине, које издржавају сопствене школе, ослобођене су, према члану XIV, обавезе да учествују у финансирању општих народних школа. Члан XV потврђује да остају на снази све дотадашње одлуке Земаљске владе којима су црквене власти биле ослобођене од различитих приреза и намета. Против одлука аутономних црквено-управних и судских власти донетих у складу са Уредбом, сходно члану XVI, не може се тражити правна заштита од земаљских власти. Дарове и завештања, који потичу из БиХ, према члану XVII, могу слободно примати све црквено школске општине и црквено-школске епархијске управе, док је за поклоне из иностранства предвиђена сагласност Земаљске владе. Чланом XVIII утврђен је рок од 14 дана за све жалбе против одлука црквено-просветних власти. Пословни језик, према члану XIX, за све српске православне црквено-школске управе је српски, а писмо ћирилица. Народна црквена застава је, према одредбама члана XX, црвено-плаво-бела. Промене делова Уредбе, које се тичу њихове надлежности, могу вршити велики црквени суд и велики управни и просветни савет на седници којој присуствује две трећине од укупног броја чланова. Предложене промене, сходно члану XXI, добиће снагу само уколико их одобри суверен и благослови васељенски патријарх.⁴⁴

⁴⁴ Исто, "Основне одредбе", страна 4-14.

Према наведеној Уредби деловала је Српска православна црква у Босни и Херцеговини до почетка Првог светског рата. Уграђене компромисне одредбе, а посебно и даље присутан одређен утицај државе на црквене послове, подстицали су стални бунт и незадовољство, чији је носилац била млада генерација нестрпљива да што пре преузме вођење црквених и народних послова. Свештеничка скупштина, одржана у Сарајеву 7. јула 1910. године, поставила је захтев да се богословија изузме из надлежности државе и повери на старање Великом црквеном суду и митрополитима. Захтевано је, такође, да се владике слободно бирају и да епархијски управни и просветни савет предлаже васељенском патријарху и аустријском цару три кандидата. Наредне 1911. године Велики управни и просветни савет предложио је аустријском суверену да се покрене поступак и Српска православна црква у Босни и Херцеговини одвоји од Васељенске патријаршије.⁴⁵ Аустријске власти нису биле спремне на даље уступке народним захтевима, тако да се црквени живот одвијао у складу са Уредбом.⁴⁶

Закључак

Усвајањем Уредбе окончана је вишегодишња борба, коју М. Екмечић сасвим оправдано ставља у шири контекст: “Поред свих неуспеха, умора и одрицања од започетих циљева, аутономни покрет од 1896. до 1905. имао је огроман историјски значај за историју српског народа у Босни и Херцеговини. У њему је остварено историјско преношење народних циљева са неорганизованог бунта сељаштва и завере малог броја непознатих уротника на организован, легалан и савремени покрет буржоазије по градовима. У том покрету је српска буржоазија први пут у историји Босне и Херцеговине наступила сама као организована класа са жељом да постане застава целог народа.”⁴⁷ Извојевана победа у борби за црквену и школску аутономију пробудила је енергију српског народа у Босни и Херцеговини, који је одважно ступио на историјску

⁴⁵ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, књига друга, Минхен 1966, стр. 560.

⁴⁶ Законом установљена права српског народа и његове Цркве у БиХ, аустроугарски окупатор је настојао да релативизује и у пракси ограничи на различите начине. Пристисци су добијали на интензитету за време анексионе кризе 1908-1909. и Балканских ратова 1912-1913. године. Током Првог светског рата Уредба је била практично суспендована, а велики број православних свештеника је, због подршке борби за слободу, страдао. Видети С. Давидовић, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини (од 960. до 1930. год.)*, Шабац 2002.

⁴⁷ М. Екмечић, *Национални покрет у Босни и Херцеговини*, Историја српског народа, шеста књига, први том, Београд 1994, стр. 622.

сцену и сународницима послао јасну поруку да је политички сазрео и да се на њега може рачунати приликом реализовања пројекта о националном уједињењу.

Изречена оцена била би непотпуна уколико се јасно не назначе и циљеви Аустро-Угарске, која је била позната по упорности у спровођењу и пажљивом планирању свих спољнополитичких акција. Економски и војно све снажнија Србија, после промене династије 1903. године, свакако је представљала највећу опасност плановима двојне монархије да изврши анексију БиХ и потпуно је укључи у свој уставно-правни поредак. Настојећи да амортизује и отупи оштрицу народног отпора и спречи евентуалне негативне реакције међународне јавности због тешког положаја Срба, донета је одлука да се, после деценијских преговора, усвоји Уредба о аутономији којом је испоштована већина захтева народних представника и јерархије. Актом о аутономији створени су услови да се анексија изврши са мање последица и у бољим условима почну припреме за велики светски сукоб и планирани обрачун са Србијом. Развој догађаја је показао погрешност стратегије аустријских политичара и генерала, будући да се рат, који су започели, завршио распадом њихове државе и уједињењем целокупног српског националног корпуса, коме су велики допринос дали и наши сународници у Босни и Херцеговини.

Dragan NOVAKOVIĆ, PhD, Belgrade

THE POSITION OF SERBIAN ORTHODOX CHURCH IN BOSNIA AND HERZEGOVINA DURING THE AUSTRO-HUNGARIAN OCCUPATION

Summary

The victory achieved in the struggle for the church and school autonomy woke up the energy of the Serbian people in Bosnia and Herzegovina which bravely appeared on historical stage and transmitted to the compatriots the clear message about its political maturation and that one can count on it by the realization of the project of national unification. In the attempt to buffer and deaden the popular resistance and prevent the eventually negative reactions of the international public opinion because of the very difficult situation of the Serbs, it was decided to adopt, after many decades of negotiations, the Regulation about the autonomy by which most of the claims of people representatives and clerical hierarchy were respected. By this regulation were created the conditions to make the annexion with smaller consequences and the start under better conditions the preparations for the great world clash and to settle accounts with Serbia.